

Alp Figürünün İslam Öncesi Türk Sanatındaki Yansımaları

Reflections of the Alp Figure in Pre-Islamic Turkish Art

Yunus BERKLİ¹
Yasemin TEPE²

¹Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Erzurum, Türkiye

²Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanat Teorisi ve Eleştirisi, Erzurum, Türkiye

¹Department of Basic Training, Atatürk University, Faculty of Fine Arts, Erzurum, Turkey

²Department of Art Theory and Criticism, Atatürk University, Fine Arts Institute, Erzurum, Turkey

Bu çalışma, Kayseri Üniversitesi ve Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi tarafından 20-21 Haziran 2022 tarihlerinde ortaklaşa düzenlenmiş olan II. Uluslararası Sanat ve Tasarım Çalışmaları Kongresi (ART&DESIGN-2022)'nde sunulan aynı başlıktaki bildirinin genişletilmiş halidir.

Geliş Tarihi/Received: 12.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 23.06.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 20.08.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Yunus BERKLİ
E-mail: yberkli@atauni.edu.tr

Atıf: Berkli, Y., Tepe, Y. (2023). Alp Figürünün İslam Öncesi Türk Sanatındaki Yansımaları. *Turcology Research*, 78, 397-406.

Cite this article as: Berkli, Y., Tepe, Y. (2023). Reflections of the Alp Figure in Pre-Islamic Turkish Art. *Turcology Research*, 78, 397-406.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ÖZ

Türklerde, gözü kara, bahadır, mert, yiğit, cesur, kahraman, pehlivan, kılıcını ustalıklı kullanan becerikli kişi anlamlarına gelen Alp kavramı, üstün insan niteliklerini ifade etmektedir. Kişilere isim ve unvan olarak verilen bu kavramın İslamiyet'ten önce kullanılan en yalın hali alp-erdir. Türklerle bütünleşen Alplik mevkii, askerlik ve ordu ile bir araya gelmiş, Türk devletlerin oluşmasında ve yükselmesinde önemli bir rol oynamıştır. İlk örnekleri Proto-Türklerde görülen alp kavramının İskit sanatına yansımaları, kurganlardan çıkan eşyalar sayesinde bilinmektedir. Kuyumculuk sanatında çok ileri olan İskitler, bazı madeni eşyalar üzerine alplik ile ilgili kavramları resmetmiştir. İskit kurganlarından çıkan alplik ile ilgili diğer nesnelere de alplerin kıyafetleridir. Asya Hun devletinde kadın ve erkek alplerin kollarına, bacaklarına ve vücutlarının bazı kısımlarına dövmeler yapılırdı. Hun kurganlarından çıkan alp cesetlerinde ve diğer sanat eserlerinde alpleri yansıtan kavramlara çokça yer verilmiştir. Göktürk heykellerindeki alp, hükümdar ve hakan tasvirlerinin bağdaş kurarak oturdukları, ellerinde de ölümsüzlük suyunu tutan bir kadehle tasvir edildikleri görülmektedir. Bazı Göktürk heykelleri ise ellerinde kesik baş ve kulaklarında küpe ile betimlenmiştir. Ayrıca Göktürlere ait duvar resimlerinde de alp figürleri görülmektedir. Din değiştirip Budizm ve Maniheizm'i benimseyen Uygurlarda alplik kavramı farklı bir mahiyet kazanmıştır. Çünkü Uygurlar özellikle Mani dininde kendilerini rahip olarak vakfedip hem inanılan din için hem de dindaşlar için ciddi bir hizmet yarışına girmişlerdir. Bu durum alplik olgusunun, topluma, devlete ve inanılan ülkeye kendini adanmasıyla eşdeğerdir. Dolayısıyla vakıf yapıp hizmet sunan yöneticilerin, alplik kavramını bu şekilde yansıttıkları düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Alp, Türk sanatı, İskitler, Asya Hun Devleti, Göktürkler, Uygurlar.

ABSTRACT

The concept of alp, which means intrepid, brave, heroic, wrestler, skillful person wielding his/her sword in Turks, expresses superior human qualities. The leanest version before Islam of this concept, which is given to people as name and title is Alp-er. The Alplik position, which integrated with the Turks, came together with the military and the army and played an important role in the formation and rise of the Turkish states. The reflections to Scythian art of the concept of the alp, the first examples of which were seen in the Proto-Turks, are known, thanks to the objects that arise out of from the kurgans. Scythians, who were very advanced in the art of jewellery, painted concepts related to the alplik on some metal objects. Other alp-related objects generated from the Scythian kurgans are the clothes of the alps. In the Asian Hun State, women and men alps were tattooed on the arms, legs, and parts of their bodies. Concepts reflecting the alps are widely used in alp corpses and other works of art found in Hun kurgans. It is seen that the depictions of alps, rulers, and khans in Göktürk sculptures are depicted by sitting cross-legged and holding in their hands a glass containing the water of immortality. Some Göktürk sculptures are depicted with a severed head in their hands and earring in their ears. In addition, alp figures are seen in the wall paintings of the Göktürks. In Uyghurs who religiously converted and adopted to Buddhism and Maniheizm, the concept of the alp gained a different nature. This is because Uyghurs, especially in the Mani religion, have dedicated themselves as priests and entered a serious service race both for the believed religion and for the religious ones. This situation is equivalent to the alp phenomenon dedication to society, the state, and the country in which it is believed. Therefore, it can be considered that the managers who build foundations and provide services reflect the concept of alp in this way.

Keywords: Alp, Asian Hun State, Göktürks, Scythians, Turkish Art, Uyghurs

Giriş

Tarih sahnesine bakıldığında Türklerde “Alp” kavramının önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Genel itibariyle Oğuzlar arasında kullanılan bu sözcük günümüzde “Alıp” şekliyle Kırgız, Abakan ve Altay bölgelerinde dile getirilmektedir. Alp kavramı eski Türklerde, kahraman, yiğit, cesur, pehlivan, gözü pek, bahadır ve kılıcını hamaratça kullanabilen kahraman kimse olarak nitelendirilir. Alp kelimesinin en yalın hali alp-er olanıdır ki buda er kişi, bey kişi ve bilge kişi olarak üstün insan modelini ifade etmektedir (Akyüz, 2002: 15; Komisyon II, 1989: 5259). Alpler üstün özelliklere sahip olduğu kadar çetin zorlukların da üstesinden gelmektedir. Milattan önceki Türk tarihi incelendiğinde zorluklar çekilip yaşam mücadelesi verilerek elde edilen başarı ve zaferlerin ana özelliklerinin temelinde kut inancının olduğu görülmektedir. Ayrıca kut inancının gerçekleştirilmesinde, cesaret ve kahramanlığın olduğu da bilinmektedir (Öztürk, 2000, Akt. Özkartal, 2013: 574).

Türklerin yaşadıkları coğrafya onlara zorluklarla mücadele etmeyi öğretir çünkü dört bir yanları düşmanlarla çevrilidir. Türk milletinin devletleşebilmesi için ise manevi değerlere sahip birbirine kenetlenen insanlar olmalıdır. Bu insanların varlığı ise alplik kavramını oluşturmaktadır (Kolgu & Özkartal, 2022: 324).

Alp kavramı İslamiyet'ten önceki Türklerde alp-er olarak kullanılmıştır (Doğan, 1992: 34). Türklerin atası olarak bilinen “Alper Tunga” Saka hükümdarıdır ve tarihte alp unvanını ilk defa kullanmıştır (Atsız, 1997, Akt: Koçak, 2012: 127). Asya Hun Devletine ait olan Pazırık Kurganlarında alplerle ilgili tasvirler ve alplere ait cesetler ele geçirilmiştir. Kurganlardaki buluntular, alplerin günlük yaşamdaki fiziksel görüntülerini ve onlara yüklenen sembollerin anlamlarını içermektedir. Göktürk heykellerinde ve duvar resimlerinde alplerle ilgili tasvirler yer almaktadır. Ayrıca Göktürk heykellerinin birçoğunda alplerin ikonografik özellikleri de vurgulanmıştır. Din değiştirerek Budizm ve Maniheizm'i benimseyen Uygurlarda ise Maniheizm inanca göre ışık önemli bir vasıta olarak görülmüştür. Bu sebeple alp tasviri yapılırken “Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Bilge Kağan” şeklinde bir ifade ele alınmıştır (İzgi, 1987; Akt. Koçak, 2012: 127). Ayrıca Uygurların din değiştirmesine bağlı olarak farklı işlevsellik kazanan alpler, kendilerini topluma devlete ve inanılan dine ait değerlere adayın bireyler olmuştur. Bu değer yargısı İslami Dönemde Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşip İslamlaştırılmasında Alperen kimliği altında varlığını sürdürmüştür. Hatta bu gelenek sivil toplum ilişkileri ve esnaf yapılanmalarında Ahilik kavramı üzerinden de toplumsal etkisini devam ettirmiştir.

Alp geleneğini, içerisinde belli başlı anlamları barındıran bir kimlik olarak öne çıkar. Bu anlamlar kahramanlık çağrıştıran veya kahramanlıkla ilgili isim verme geleneği, ant içme geleneği, kahraman savaşçıların öldürdüğü düşman sayısı kadar öldüğünde kendi mezarına balbal dikme geleneği, kıymız sunma geleneği, alpin saç uzatma geleneği, kahraman atalara saygı ve bağlılık (atalar kültü) geleneği, sürgün avına katılma geleneği, beçkem/batrak/ flama takma geleneği, atın kuyruğunu kesme ve bağlama geleneği olarak isimlendirilebilir (Koçak, 2012: 129). Tüm bu faaliyetlerin bir veya birkaçını yapan alp veya alpler geri döndüklerinde kutsal kabul edilen yerlere veya yatırlara kurban kesme geleneğini (Esin, 1997: 62) sürdürmekle de görevliydi. Bu kurbanın deri ve boynuzları kapı girişi veya varsa dergâh zikir odasının duvarına asılır, postu da ya yere ya da duvar veya şeyhin oturduğu özel alana serilerek önemli addedilirdi (Berkli, 2014: 68). Bu geleneğin İslami Dönem Türk Tasavvuf geleneğinde canlı bir şekilde devam ettirildiği (Berkli, 2014: 68) bilinmektedir.

Alplerin kıyafetlerinin Türk ırkına özgü nitelikler barındırdığı bilinmektedir. Kıyafetler ata binmeye elverişli şekilde hazırlanır, çakşır ve çizme çokça giyilir, bazı çakşırlar kaplan postundan yapılırdı. Bellerinde mendil, yelpaze kalem ve bıçak gibi objeler barındıran, başlarına sivri miğferler takan, vücutlarına ise deriden zırh giyen alpler, her an bir çatışmanın içerisine dâhil olacaktı gibi hazır durumda bekler, çatışma içerisinde ise at üstünde geriye dönerek düşmana ok atardı (Esin, 1964; Roux, 2008: Akt. Maraşlı, 2013: 21) Alplerin en önemli yarenleri ise atlardı. Bazı alplerin 600 atı olduğu bilinmektedir. Bu atlar içerisinde özlük atın adı ve donu, alpin mezar taşına yazılır, atın kuyruğu kesilerek mezar başına dikilir, kendisi de öldürülerek alp ile beraber gömülürdü (Roux, 2008; Akt. Maraşlı, 2013: 21-22). Atın alp ile birlikte öldürülüp gömülmesi geleneğindeki inanç atın, alpin ruhunu Gök Tengriye götürmesiydi (Yücel, 2000: 38). Muharebe esnasında atın kafasına pirinçten yapılmış bir başlık, alpe ise zırhlı halkalardan oluşmuş bir kıyafet giydirilirdi. Alplerin silahları: ok yay balta kargı ve mızrak gibi eşyalardı (Roux, 2008; Akt. Maraşlı, 2013: 22).

Türklerde erkek alplerin varlığı kadar kadın alplerin varlığı da son derece önemlidir. Eşit şartlara sahip olan kız ve erkek çocukları yetiştirilirken her ikisine de aynı eğitim verilmektedir. Kızlar bozkırın zorlu şartları içerisinde güçlü ve kuvvetli, ata binen, ok atan, savaşçı dövüşebilen, avlanan ve aynı zamanda eşine yoldaş olan değerli bir konumdadır (Kolgu & Özkartal, 2022: 324). Dolayısıyla alplere yüklenen anlamlar erkekleri ilgilendirdiği kadar kadınları da kapsamaktadır.

Çalışmamızda İslamiyet'ten önceki Türklerde erkek alp figürü anlatılmaktadır. Bu sebeple erkek figürüne ait görseller paylaşılmıştır.

Alp Figürünün İslam Öncesi Türk Sanatındaki Yansımaları

İskit Sanatına Yansıyan Alp Figürlerine Örnekler

İskitler atlı-bozkır kültürünün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Durmuş, 2017: 9-10; Herodotos, 2017: 238). MÖ 8. yüzyıl ve MS 3. yüzyılda hüküm süren İskitler, Orta Asya, Kuzey Hindistan, İran, Anadolu ve Kuzey Afrika'ya kadar ilerlemişlerdir (Grakov, 2006; Akt. Çeşmeli, 2015: 48). İskitlerin yaşam tarzları ve sanat eserlerine, yaşadıkları bölgelerdeki kurganlardan elde edilen eserler sonucunda ulaşılmaktadır. Kuyumculuk sanatında başarılı olan İskitler, farklı madenleri başarılı şekilde kullanarak olağanüstü eserler üretmiştir.

İskit insanları, ata çok iyi binmekteydi ve üzeniyi çok iyi kullanmaktaydı. Süvari olan bu insanlar önemli bir tören yaparlardı ki buda kan kardeşliği andıydı. İskit süvarileri bu törende vücutlarının bir yerini keserek içki dolu bir kaba kan akıttıkları bilinmektedir. Savaşçılar daha sonra ise kılıçlarını kabin içine sokarak kan kardeşliği andı içmektedir (Çeşmeli, 2016: 33; Memiş, 1987: 36-37).

İskitler, genellikle rithon adı verilen boynuz şeklinde bir kaptan içki içer şekilde tasvir edilmektedir. Kan kardeşliği törenini anlatan bir görselde iki İskit süvarisinin aynı kaptan bir şey içtikleri anlatılır. Saç, sakal ve bıyıkları uzun olan alplerin üzerlerinde zırh gibi bir giysi

bulunur. Çünkü gömleğin kol kısmı bu zırhın altından çıkmış gibidir. Kıyafetin beli kemerle tutturulmuştur. Alt giyim olarak da pantolon giyen alplerin ayaklarında boğazdan bağcıklı bir çizmenin olduğu anlaşılmaktadır (Görsel 1).

Alplerin kıyafetleri onları tamamlayan önemli ayrıntılar arasındadır. Nitekim Esik Kurgan'dan çıkarılan "Altın Elbiseli Adam" olarak literatüre geçen cesedin altın tören elbisesi, çizme, pantolon, kemer, yaka, kol, manşetleri ve başına taktığı sivri başlığıyla önemli ayrıntılar göstermektedir (Arık, 2018; Sakarya & Kızılkaya, 2020: 1216) (Görsel 2). Gövde ve baldır kısımları altın parçacıklarla süslenmiş kıyafet de aslan başlı motifler ve hayvan tasvirleri yer almaktadır. Teginin elleri ise hançer ve kılıç tutmaktadır (Çoruhlu, 2002; Akt. Sakarya & Kızılkaya, 2020: 1216). Ayrıca figürün yüksek mertebeden bir alpi tasvir ettiği başlık ve pelerinin de anlaşılmaktadır.

Asya Hun Sanatına Yansıyan Alp Figürlerine Örnekler

Orta Asya'da Hun kültürünün yansımasında etkin kurganlar arasında ki Pazırık, Noin Ula, Katanda, Şibe, Tüekta, Karakol kurganlarında günlük hayatta kullanılan, silah, at koşum takımı ve kıyafetler bulunmuştur. Sibiry'a'da Altay dağları eteklerinde yer alan kurganlar içerisinde MÖ 4 ve 3. yüzyılda Türklere ait insan ve hayvan gömütleri, aplike, kumaş, halı ve kilim parçaları yer almıştır (Yücel, 2000: 32-34).

Hunlar'a ait kurganlarda bulunan portre nitelikli bir dokumada, bıyıklı Hun süvarisi yer almıştır. Yün kumaş parçası üzerine yapılmış bu çalışma duvara asılı olarak bulunmuştur ayrıca Göktürk ve Uygur sanatındaki portrelerin ilk hali gibi olan bu resimli dokuma (Salman, 2011: 10) o zamanki Türk erkeklerinde bıyık uzatanların olduğu bilgisini vermektedir (Görsel 3).

Noin Ula kurganında bulunan bir aplikede Hun alpleri atlarıyla beraber ele alınmıştır (Görsel 4). Özellikle sağdaki süvarinin bindiği atın sağrısında yer alan kün-ay motifi dikkat çekicidir. Bu motif alp veya hakanların bindiği atlarda özellikle öne çıkarılan bir motif olup, Anadolu Selçuklu Dönemi paralarında da kullanılmıştır (Görsel 5).

Orta Asya'da alplik nişanesinin bir başka uygulaması, vücuda yapılan dövmelede kendisini gösterir. 2. Pazırık Kurganında ki mumyalı bir alp cesedinde alpin kol, göğüs, bacak ve sırt kısımları dövmelele kaplıdır (Aslanapa, 2005: 3). Dövmelelede hayali-ikonografik figür ve motifler yer almaktadır. Vücuda dövme yaptırma geleneği, sadece alp erkeklere değil alp kadınlara da yapılan bir uygulama olarak önem kazanmaktadır (Görsel 6).

Göktürk Sanatına Yansıyan Alp Figürlerine Örnekler

Gök-Türklerde muhafız birliğini kağan oluştururdu. Bu birlik, böri yani kurt denilen bahadırlardan seçilmekteydi. Savaş boyunca silahını, kendinin ve atının yiyeceğini temin etmekle görevli olan askerler, yaya değil atlı birliklere mensuptu (Koca, 2016: 123).

Göktürklerde alp figürleri, heykellerde, anıt mezarlarda, kaya ve duvar resimlerinde çoğunlukla yer almaktadır. Göktürk heykellerinde alp, hükümdar ve hakan tasvirlerinin bağdaş kurarak oturdukları ellerinde de ölümsüzlük suyunu tutan bir kadehle tasvir edildikleri görülmektedir. Bilge Kağan'a ait olduğu ileri sürülen ve belinde rütbeyi simgeleyen bir kemer ile tasvir edilen bir heykel de bu üslupta ele alınmıştır. Elde kadeh tutmak Türklerde yine alplere özgü bir davranış olup özellikle bağdaş kurarak oturur vaziyetteki biçim, alpliğin en önemli ritüelleri arasındadır (Görsel 7). Bu örnekler sadece Türk sanatında öne çıkmayıp Türk sanat ve üslubunun etki ettiği İslam ve Avrupa sanatında da öne çıkmaktadır (Görsel 8).

Görsel 1.

Iskit Kan Kardeşliğini Yansıtan Alp Figürleri (Çeşmeli, 2015: 87).

Görsel 2.
Altın Elbiseli Adam (Arık, 2018).

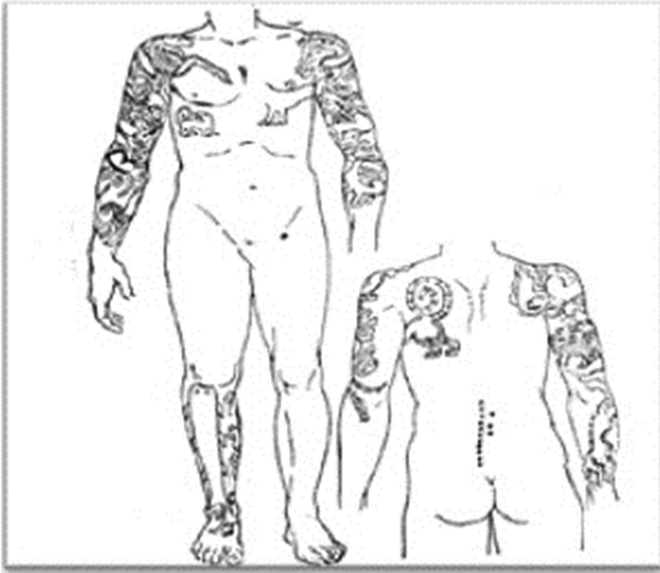
Görsel 3.
Hun Dönemine Ait Yün Dokuma Üzerindeki Alp Figürü (Aslanapa, 2017: 6).

Görsel 4.
Hun Kurganlarından Çıkarılan Süvari Figürleri ve Kün-Ay Motifi (Baykuzu, 2014).

Görsel 5.
Anadolu Selçuklu Hükümdarlarından Rükneddin Süleyman Şah'a Ait Altın Parada Atın Sağrısında Yer Alan Kün-Ay Motifi (Berkli, 2011: 59).

Görsel 6.
Hun Kurganından Çıkan Dövmeli Alp Figürü (Diyarbakirli, 1972: 24).

Görsel 8.
Cappella Palatina Ahşap Tavan Süslemesi Sicilya (Berkli, 2011: 116).

Görsel 7.
Bilge Kağan'a Ait Olduğu İleri Sürülen Heykel (Berkli, 2011: 58).

Görsel 9.
Savaştan Dönen Süvari (Nagyszentmiklos Vazosu-Macaristan (Berkli, 2011: 74).

Göktürk Dönemi'nde Tuva Aktalbacı Henderge Irmağı yakınındaki mezarda bulunan ve ellerinde iki insan başı tutan bir alp heykeli bulunmuştur. Savaşta öldürdüğü düşmanın kesik başını atının eyerinde taşımak (Görsel 9) veya mezarının üzerine öldürdüğü düşmanlarının heykellerini (balbal) diktirmek Türklerin ve alpliğin nişanelerinden olup Göktürklerde çok meşhurdur (Кызласов, 1964; Akt: İskenderzade, 2010: 261). Ayrıca heykelin kulağında küpeyle tasvir edilmesi, önemli bir detay olup bu geleneğin de alplik nişanesi olduğu ve ilerleyen dönemlerde hükümdar tasvirlerinde de kullanıldığı görülmektedir (Görsel 10-12). Küpe, elde mendil, ok-yay, elde asa, çiçek, kadeh gibi motifler ikonografik anlamları ile değer kazanır. Türklerde kesik baş, alp ikonografisinde önemli ayrıntılar arasında yer almaktadır. Hatta evliya menkıbelerinde "Kesikbaş" ritüelleri meşhur olup Anadolu'nun pek çok bölgesinde kesik başla ilgili alp/yatır/evliya mezarları öne çıkmaktadır. Ayrıca Türk alpleri savaşta öldürdüğü düşmanlarının kafalarını, atların eyer altı örtülerine takmaktadır. Bu da onların yiğitliğinin ve alpliğinin bir nişanesi olarak kabul edilmektedir.

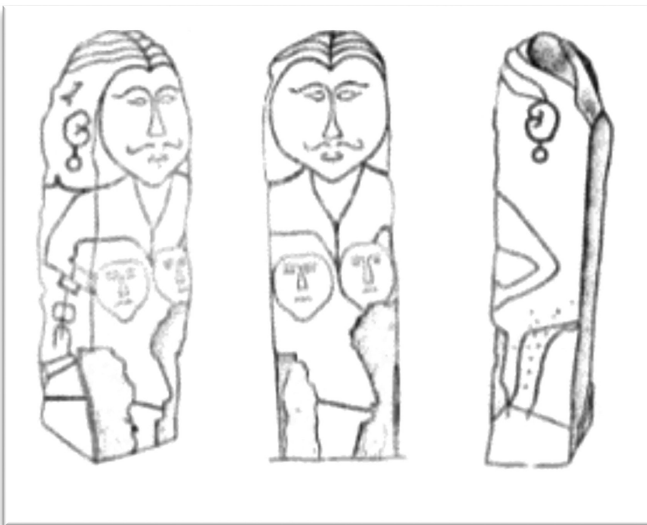
MÖ 10. ve 6. yüzyıllar arası yoğun bir şekilde görülen süvari okçularının resmedildiği sahnelerde, kemerli ve tüylü okların yerleştirildiği sadakları bulunan avcılar çizilmiştir. Savaş sahnelerinin betimlendiği bu resimde, alpler ele alınmaktadır (Çoruhlu, 2008:186) Ellerinde ok ve yayları bulunan alplerden biri ata binmiş şekilde tasvir edilmiştir (Görsel 13). Türk kültüründe mezar taşları önemlidir ve simgesel anlamlar barındırmaktadır (Demir Solak & Berkli, 2022: 746). Kurganlarda at cesetlerinin bulunması ve mezar taşlarında koşumlu binicisiz hareket halinde at figürlerine yer verilmesi, Türklerin eski inanç sistemlerinde alpin, ruhlar ülkesine yapacakları yolculukla ilgilidir. Özellikle aslan figürü güç, otorite ve hükümdarın astral alametlerini ifade eder (Gültepe & Berkli, 2022: 1462). Ayrıca ejder figürü alplik ongunu olup bazen yersel bazen de göksel bir yaratık olarak ele alınır (Gültepe & Berkli, 2022: 1464). Alpliği ifade eden bu tasvirlerin özellikle İslami Dönem Türk mezar taşlarında yoğun bir şekilde kullanıldığı dikkati çekmektedir (Görsel 14).

Uygur Sanatına Yansıyan Alp Figürlerine Örnekler

Uygurlarda alplik mevkiisi farklı bir boyut kazanmıştır. Din değiştirip Budizm ve Maniheizm'i benimseyen Uygurlar, özellikle Mani dininde insan öldürmenin yasak olmasından dolayı alplik mevkiisini farklı bir şekilde yorumlamışlardır. Kendilerini rahip olarak vakfedip hem inanılan din için hem de dindaşlar için ciddi bir hizmet yarışına giren alpler, topluma, devlete ve inanılan ülkeye kendini adanmıştır.

Uygurlardaki alp figürleri duvar resimlerinde çokça yapılmıştır. Bunlardan biri 9. ya da 11. yüzyıla ait Uygur Bezeklik tapınağının 9. mabedinde, Tarkan rütbesinde olan bir alpin, Burkan'a bir otağ hediye ettiğini gösteren resimdir (Esin, 1973: 351) (Görsel 15).

Uygur resim sanatında görülen "Lokapala" tasvirleri Türklerde alplik kavramıyla ilişkilidir. Kötü ruhları kovduğuna inanılan gözetici olarak bilinen bu tasvirler, eski Türklerdeki alp figürleriyle benzeşmekte, Budist mitolojide ise Alp-Tanrı şeklinde geçmektedir. Alp-Tanrılar korkutucu yüz şekline sahiptir. Bazen atlarıyla beraber tasvir edilen bu figürler, keskin ve yuvarlak yüz şekilleriyle, zırhlı ve silahlı olarak ele alınmışlardır (Bozcu, 2009: 11).

Görsel 10.
Göktürk Heykeli (Кызласов, 1964; Akt: İskenderzade, 2010: 269).

Görsel 11.
Yavuz Sultan Selim veya Şah İsmail'e Ait Olduğu Düşünülen Tablodaki Küpe Detayı (URL-1).

Görsel 12.
Babür Şah'a Ait Bir Minyatürdeki Küpe Detayı (URL-2).

Görsel 14.
Mezartaşında Binicisiz Koşumlu At Figürü, Azerbaycan, (Rasim Efendi, 1986: 90).

Sonuç

Üstün nitelikli insan özelliklerini belirten alp figürü, Türklerde önemli bir yere sahiptir. İnsanlara isim ve unvan olarak verilen bu kavram İslamiyet'ten önce alp-er şeklinde kullanılmıştır. Alp kavramı ilk olarak Proto-Türklerde karşımıza çıkmaktadır. İskitlerde alpler birbirine kan kardeşliği yeminiyle bağlıdır. Hunlarda kadın ve erkek alplerin vücutlarının bazı kısımlarına kahramanlığı simgeleyen dövmeler yapılmaktadır. Göktürk duvar resimlerinde ve heykellerinde alp figürünün karşımıza çokça çıktığı görülmektedir. Bu figürlerden bazıları bağdaş kurarak oturur şekilde tasvir edilmiştir. Uygurların din değişikliği Budizm ve Maniheizmi benimsemeleriyle beraber alp kavramı işlevinde bir değişiklik yaşanmıştır. Kendilerini vatana, millete ve insanlara adayan alp figürleri, rahipler olarak karşımıza çıkmış ve

Görsel 13.
Kaya Resmindeki Savaş Sahnesi (Çoruhlu, 2008:186).

Görsel 15.
Vakıf Yapan Prenslar-Bezekli/Berlin (Berkli, 2010:157).

ölkülerine bu şekilde hizmet sunmuştur. Uygur resim sanatında koruyucu ruh adı verilen gözetici tasvirler görülmektedir. Eski Türklerde alp figürleriyle bağdaştırılan gözetici tasvirleri, Budist mitolojide Alp-Tanrı şeklinde ele alınmıştır. Keskin ve yuvarlak yüz hatlarına sahip olan figürler zırlı ve silahlı olarak atlar ile beraber ele betimlenmiştir. Bu anlayışın İslami dönemde de devam ettiği görülmektedir. Özellikle Alperen/Serdengeçti isimleri ile karşımıza çıkan alp anlayışı ve ruhu, savaş zamanında en ön safta savaşan yiğidi betimlerken, barış zamanında ise eren/derviş kimliği ve misyonu ile hizmetine devam etmiştir. Türklerde alpliği simgeleyen bazı objeler de ele alınmıştır. Bunlar çeşitli sanat eserlerine yansımalarının yanı sıra ölen alpin mezar taşında da kendini göstermektedir. Çünkü mezar taşına yansıyan objeler orada yatan kişinin hayattayken ne derece kahramanlıklar yaptığıyla ele alınmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – Y.B., Y.T.; Tasarım – Y.B.; Denetleme – Y.B.; Kaynaklar – Y.B., Y.T.; Malzemeler – Y.B., Y.T.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – Y.B., Y.T.; Analiz ve/veya Yorum – Y.B., Y.T.; Literatür Taraması – Y.B., Y.T.; Yazıyı Yazan – Y.B., Y.T.; Eleştirel İnceleme – Y.B., Y.T.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – Y.B., Y.T.; Design – Y.B.; Supervision – Y.B.; Resources – Y.B., Y.T.; Materials – Y.B., Y.T.; Data Collection and/or Processing – Y.B., Y.T.; Analysis and/or Interpretation – Y.B., Y.T.; Literature Search – Y.B., Y.T.; Writing Manuscript – Y.B., Y.T.; Critical Review – Y.B., Y.T.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akyüz, H. (2002). *Kutadgu Bilig'de Sosyo Pedagogik ve Siyasal Söylem*. Erzurum: Eser Ofset.
- Arık, F. (2018, Mart, 22). *Esik kurganı ve altın elbiseli adam, İskit Türklerinin prensi*, blogspot.com, <https://okonuz.blogspot.com/2018/03/esik-kurgan-ve-altin-elbiseli-adam-iskit.html>
- Aslanapa, O. (2005). *Türk Sanatı* 6. basım. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aslanapa, O. (2017). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Baykuzu, T. D. (2014). *Hunlar ve Noinulin höyük kültürü- Türklerin izinde, Tarih ve Arkeoloji*, 14.
- Berkli, Y. (2010). Uygur Resim Sanatının Üslup Özellikleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(45), 155-166.
- Berkli, Y. (2011). *Türk Sanatında Avrasya üslubunun Evreleri Avrupa ve İslam Sanatına Etkileri*, Erzurum: Mega Ofset Matbaacılık.
- Berkli, Y. (2014). Kosova Halveti Osman Baba Tekkesinde Bulunan Figür ve Sembollerin Türk Sanatı ve Kültürü İçerisindeki Anlam ve Önemi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 61-88.
- Bozcu, M. M. (2009). *Bezeklik Mağara Tapınaklarındaki Duvar Resimleri*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türk İslam Sanatları Programı. Doktora Seminer Çalışması. İstanbul.
- Çeşmeli, İ. (2015). *Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler. Kültürler. Ritüeller ile İkonografi. (MS 8. Yüzyıla Kadar)*. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü. Türk Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Çeşmeli, İ. (2016). *İskitler. Hunlar ve Göktürklerde Din ve Sanat*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2008). *Erken Devir Türk Sanatı*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Demir Solak, N., & Berkli, Y. (2022). Türk-İslam Kültüründeki Destimal Geleneği ile Hristiyan İnancındaki Kutsal Mendil İkonografisinin Karşılaştırılması. *Sanat Tarihi Dergisi*, 31(1), 741-771.
- Diyarbakırlı, N. (1972). *Hun Sanatı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Doğan, D. M. (1992). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Rehber yayınları.
- Durmuş, İ. (2017). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Esin, E. (1973). Türkul Acemlerin Eseri Samarrada Cevsak-ul Hakaninin Divar Resimleri. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 5, 309-358.
- Esin, E. (1997). *Türkistan Seyahatnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gültepe, G., & Berkli, Y. (2022). 18. Yüzyıl Babür Dönemi Minyatüründe Burak: Kutsal Dört Yön Simgeselliği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz-Ağustos-Eylül, 1458-1473.
- Herodotos. (2017). *Tarih*. İstanbul: Say Yayınları.
- İskenderzade Avşar, L. (2010). Göktürk Dönemi İnsan Figürlü Taş Anıtlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 255-269.
- Koca, S. (2016) *Türk Kültürünün Temelleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koçak, K. (2012). Bozkır Kültüründe Alp Karakterinin Ortaya Çıkışında Türk Geleneklerinin Etkisi. *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 125-135.
- Kolgu, D., & Özkartal, M. (2022). *İslam Öncesi Türk Kültüründe Kadının Toplumdaki Yeri ve Resmedilmesi*. (Türk Dünyasında Alp Kadın Uluslararası Sempozyumu). Gazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi. Ankara. 323-332.
- Komşyon. (1989). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (O. F. Köprülü). İstanbul. 1989. 2. Cilt.
- Maraşlı, S. (2013). Türk Alp geleneğinin Orta Çağ Anadolu Tasvir Sanatına Yansımaları. *Sberian Studies (SAD)*, 1(3), 17-42.
- Memiş, E. (1987). *İskitlerin Tarihi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Özkartal, M. (2013). Türk Destanlarında Millî Değerler ve Sanat Eğitimindeki Yeri. *Türk Dünyası Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu* (Ed. B. Sayılır). Eskişehir. 555-585.

- Rasim Efendi, (1986), *Stone Plastic Art Of Azerbaijan*, Azerbaijan.
- Sakarya, M., & Kızılkaya, H. T. (2020). İslam Öncesi Türklerde Kemer Kullanımı ve Özellikleri. *Ulakbilge*, 53, 1211-1229.
- Salman, F. (2011). *Türk Kumaş Sanatı*. Erzurum: Zafer Ofset Matbaacılık.
- URL-1. (2023, Mart 20). <http://www.turkosfer.com/yavuz-sultan-selim/>
- URL-2. (2023, Mart 20). <https://www.alegoridergi.com/babur-sah-siradisi-bir-hukumdarin-macera-dolu-oykusu/>
- Yücel, E. (2000). *İslam Öncesi Türk Sanatı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Structured Abstract

The concept of alp has an important place among Turks. This concept, which indicates superior human qualities, refers to people who are brave, valiant, daring, and skillful in using the tools of war. Having begun to be seen in Turkic tribes before Islam, this concept had an important place in the formation of Turkic states and carried these states to an advanced stage. Therefore, the high virtues of the alps led them to rise above the desired level in their success against the enemy.

It is seen that the tradition of alp among Turks is handled within the framework of specific rules. These rules include the tradition of naming, the tradition of taking oaths, the tradition of growing the hair of the alps, the tradition of erecting Balbal (Kurgan stelae) at the grave of the alp who killed the enemy, the tradition of participating in hunts, the tradition of the cult of ancestors, the tradition of wearing beçkem (cloths made of silk or wild cattle tail carried by Turkish valiant men as a sign in battle), and the tradition of offering kumis.

The details of the clothing of the alps show that they are suitable for horseback riding. They wore trousers, çakşır (a kind of baggy trousers), and boots as lower clothing and objects such as handkerchiefs, fans, pens, knives, and daggers around their waists. The alps also wore helmets or tulgas (a cap made of iron) on their heads. Wearing armor on their bodies, the alps would stand ready for any conflict, and when they were involved in a conflict, they would ride on horseback and, if necessary, turn backward and shoot arrows at the enemy.

Turks in history have had the virtue of spreading over large areas and dominating them. Dominating large areas requires intelligence and military prowess. The remains of the alp figures, which started to be seen from the Proto Turks, are found in the kurgans of the Scythians. The Scythians hosted an important part of the equestrian steppe culture. In the vast geography where the Scythians lived and the different cultures living in this geography, they were able to survive with their wisdom and military skills. The Scythians also made good use of metal. Their good use of metal can be considered as a reflection of their artistic personality. The oath of blood brotherhood is one of the most important ceremonies among the Scythian warriors. Warriors protect their own lives and the lives of other warriors with this oath. Another important scene that Scythian warriors reflected in their artworks is the battle scenes and the scenes in which they domesticated the horse. Therefore, the reflection of the warrior personalities of the Scythians on various art tools can be seen through the artifacts recovered.

The Huns, founded as the first Turkish State in Central Asia after the Scythians, appeared on the stage of history. The ruler of the Huns brought together Turkish communities who knew how to fight well and established a regular army. The khan who took charge of the army himself prepared his alps for the battle in a fearless, daring, and valiant manner. The information about the figure of the alp figure among the Huns is obtained as a result of the researches carried out in the kurgans. The lifestyle of the Huns was analyzed through weavings and corpses, and the daily activities of the alp figures were analyzed through these artifacts. In the Huns, the figure of an alp is depicted with a mustache and without a beard. These figures are also depicted on horses on weavings.

The Göktürks had a guard unit led by the khan. It is known that this guard unit consisted of soldiers called wolves. These soldiers who owned horses were responsible for the care and feed of their horses as well as their own needs. In the Göktürks, the figure of an alp was depicted in sculptures, monumental tombs, and rock and wall paintings. Moreover, in Göktürk sculptures, high-ranking people and alps are depicted as sitting cross-legged and holding a goblet or cup containing the water of immortality. While the cup held in the hand transformed into different objects in later times, it is seen that sitting cross-legged is one of the important rituals symbolizing alps. Another important feature of the Göktürk statues is that they are depicted with severed heads in their hands and earrings in their ears.

In the Uighurs, the figure of an alp has a different approach. As it is known, the Uighurs converted to Buddhism and Manichaeism. According to Mani religious teachings, killing is forbidden. Therefore, the dimension of alps had changed. The alps devoted themselves to religion as priests. They also engaged in various service competitions for their faith and co-religionists. This means that the alps were devoted to the state and the religion they believed in. In Uighurs, the figure of alp is seen in murals. Bezeklik temples of the Uighurs are among the places where depictions of the figure of alps are very common. The depictions seen in Uyghur painting are called lokapala. These depictions are associated with the concept of alp. In Buddhist mythology, the alp-god figures have eerie facial features. In some depictions, the alp-god figures with sharp and rounded facial features are depicted wearing their armor or holding their weapons in their hands.